

GLAD
Мара Шовљаков
ОШ “Десанка Максимовић”
Футог

Утицај српских добровољаца и глади у Босни и Херцеговини током Првог светског рата на решавање националног и социјалног питања

Сажетак: Рад указује на две паралелне ратне појаве, добровољачки покрет и глад. Аутор указује на драматичне прилике које су допринеле обликовању националне свести. Паралелно са великим ратним сукобом, одвијала се српска ратна драма, чији су актери тражили излаз у националној интеграцији.. Добровољачки покрет, се темељио на историјском искуству и националнополитичким тежњама ослобођења и уједињења. Националне, социјалне, политичке прилике, биле су у време мира генератор миграција, нарушиле су националну структуру простора. Немилосрдни прогони, депортације, интернирање, допринеће кулминацији српског националног питања. Национални рад добровољаца, је спремност на солидарност, жртвовање, ради остварења идеје ослобођења. Истовремено у Босни и Херцеговини, током 1916. услед шестомесечне суше, настаје глад, која је погодила нејач, жене и старе. Изложени ратним патњама, руководе се вековним искуством, у потрази за храном, селе се спонтано и организовано крајем 1917. у Славонију, Хрватску, Срем, Бачку и Банат. Тежња ка заједништву, мотивисала је прво настанак покрета добровољаца, глад је подстакла настанак Одбора за слање деце, састављених махом од учитељица и свештеника. Иако је акција имала карактер приватне иницијативе, власт је вршила надзор, имала увид у поступке, број деце, кретање специјалних возова са децом. Српски народ у ратно време у јужној Угарској је акцијом збрињавања путем организовања Средишњег одбора у Новом Саду, и месних одбора за прихватање, омогућио је масовно спасавање деце Босне и Херцеговине од глади. Изражена добровољна активност је показатељ високог степена народне свести о историјској нужности националног повезивања.

Кључне речи: глад, миграције, добровољци, деца, Босна и Херцеговина, Војводина, колонизација, Први светски рат, Шећеров, Средишњи одбор

Српски национални покрет, подстицан је у различитим временским периодима, рановрсним узроцима, политичким, економским, културним и верским притиском, од стране стране власти. Покрет је изражавао стање духа, националну тежњу и спремност народа да се супростави страном притиску. Националним питањем, са позиција империјалног интереса, бавио се дипломата Бењамин Калај, тврдио је да се „српско море“ разлива преко Дрине све до Уне. Аустроугарски министар спољних послова, препоручивао је да се на левој обали Дрине населе католици и тако онемогући српско уједињење.¹ Пресецање „српског мора“ вршило се и у Посавини другом рејону антисрпског притиска. Наступило је и почетком 20. века, време изузетно трагично по српске националне интересе у Босни и Херцеговини. Током Првог светског рата, Аустроугарска је непријатељским односом према српском становништву, допринела стварању покрета добровољаца, који су напуштали моћну царевину Хабзбуршку монархију и прелазили на страну слабије краљевине Србије. Истовремено свест о националном, духовном, културном заједништву, усмерила је масу гладне српске православне деце из Босне и Херцеговине у српске делове Војводине, Славоније и Хрватске. Деца су у потрази за храном, стизали месецима, током 1917. и 1918. на подручје житнице, где су смештани код домаћина, спремних да им понуде спас од најстрашније смрти. Миграција деце у време зимских месеци, за време рата, означиле пут послератне колонизације добровољаца.

Контекст дешавања указује на комшијску бруталност, коју су искусили Срби у време Првог светског рата, када су муслимани и Хрвати добили прилику да искажу лојалност Аустроугарској држави. Страдало је 200.000 Срба, након прогона и затварања. Отварани су по избијању рата први логори у Босни и Херцеговини.²³ Само протеривањем, око 5.000 српских породица у Србију, на почетку Првог светског рата, створени су услови да се насели у Босни и Херцеговини, преко 90.000 углавном санџачких муслимана.⁴

¹ Томислав Богавац, *Етничка слика Босне и Херцеговине пре и после Дејтона-* Историја 20. века, број 2, Београд 1996, ст. 94.

² Владимир Ћоровић, *Црна књига*, Београд 1989, ст. 74, 132. Логор у Добоју прошло је 45.791 особа, логор у Араду прошло је 5.500 невино прогоњених Срба из Босне и Херцеговине. Одатле су упућивани у Шопроњек и друге логоре у Мађарској.

³ Томислав Богавац, *Нестајање Срба*, ст.237.

⁴ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, други том. Београд 1989. ст. 85, 86.

. Излаз из деликатне ситуације, наметнуте великим ратним сукобом, преточио се још 1914. у Босни и Херцеговини у добровољни одлазак у српску војску. Национални, социјални и морални мотиви били су одлучујући фактор, израз високог степена националне свести, тежње ка интеграцији српског народа. Егзистенцијална, социјална и национална драма тражила је излаз у националном солидарисању, подизању свести идентитета. Интегрисање се одвијало као израз историјске нужде, почивало је на вери и традицији конзервативног српског друштва. Израз добровољац одомаћен је као појам за учеснике Кочине Крајине, још с краја 18 века, протеже се кроз 19. век у време првог, другог српског устанка, револуције 1848, босанско-херцеговачког устанка 1875-1878, кроз балканске и Први светски рат.⁵ Четнички одреди, настали почетком 1914. укључили су у свој састав пребеге из Аустроугарске, пореклом из Босне и Херцеговине и Срема. Руднички четнички

⁵ Покрету су претходили комитски одреди у балканским ратовима, затим су дошли до изражаја добровољци на Дринском фронту 1914. Перо Слијепчевић, наводи да су се створили „као из земље“, имали су стални додир са непријатељем: 1. Одред мајора Војина Поповића, Вуков, од Дрине до Лознице, од 700 добровољаца, највише су из Босне и Херцеговине. Током 1915. Преименован у Први добровољачки батаљон. 2.

Руднички одред мајора Војина Танкосића, од 700 бораца, 320 је из Босне и Херцеговине. 3. Горњачки одред: Чета Косте Тодоровића од 150 бораца, Чета Владимира Бана од 150 бораца 45 су Херцеговци. 4. Златиборски одред, под командом Душана Димитријевића, са 150 четника, штитио одступницу од Вишеграда ка Ужицу. 5. Вемићев одред, од 250 четника, учесници исто „босанске офанзиве“, спуштали се до Пала и Сарајевског поља. Треба навести 700 Херцеговца, распоређена у три батаљона у црногорској војсци, Гатачки батаљон од 200-300 добровољаца, под командом Војина Зимоњића. Затим, Требињски одред, под командом војводе Ђуре Петровића. Затим Бокешки добровољачки батаљон, од две чете са 260 војника. Почетком 1915. из Бања Луке, преко бечких студената стигла је Београду понуда за подизање буне, што није прихваћено. Добровољци на Власини, организоваани од мајора Војина Поповића. Прерастају у Први добровољачки батаљон, ствара се и Други добровољачки батаљон на челу пуковник Драгутин Димитријевић, затим Трећи добровољачки батаљон, пристигли из Русије, били су махом из Босне и Херцеговине и Војводине. Настао је још и Четврти добровољачки батаљон, они су држали 20 км. линије на фронту. Добровољца из Русије, стигли су у периоду август-септембар 1915. око 3500. Ситуација се поправила маја 1916. Дошло је 12.563 војника, од тога 4997 из Босне и Херцеговине, и 4977 из Војводине, из Далмације, Хрватске и Славоније 2272. Формирана је у Одеси Прва српска добровољачка дивизија, од 17.925 војника који су јула 1916. упућени у Добруцу. Стигло је током 1917/18. из Русије на Солунски фронт, 12.694 добровољаца. Добровољаца из Америке, до краја 1916. било је 5.000. највише Херцеговци, Бокелји и Личани. Види: Перо Слијепчевић, *Наши добровољци у светском рату*, Загреб 1925. ст.1-17.

одред, састављен од 320 добровољаца из Босне и Херцеговине.⁶ Најмасовнији израз добио је српски добровољачки покрет у периоду 1915-1918. Масовно пријављивање у добровољце започело је српско посланство у Петрограду, крајем 1914. Око 1500 добровољаца успело је са руског фронта да дође 1915. у Ниш. Одлазило се у добровољце са уздигнутом српском тробојком и натписом „за крст часни и слободу златну Срби осветници“. Добровољци скупљени у Одеси формирали су I и II Добровољачку дивизију. Јунаштво је исказала I Добровољачка дивизија од 18.500 људи, у бици на Добруци, где је септембра 1916, само у једној борби страдало је 4000 добровољаца. Дивизија је због исцрпљености повучена, када је избила руска револуција, што је имало утицај на психу и мотиве добровољаца. Попуна десеткованих редова српске војске, наставља се са успехом. Срби дезертери, из аустроугарске војске долазе са источног фронта. Прва бригада успела је да се код Архангелска укрца у бродове и преко Енглеске пребаци у Солун. Друга бригада је преко Сибира, Јапана, преко Океана превалила дуг пут до Солуна.⁷

Политичка позадина указује на комплексност настанка добровољачког покрета. Основни мотив, налазио се у идеји српске народне мисли, идеје уједињења, па је покрет имао морални, политички и војнички значај. Савременик збивања, Перо Слијепчевић је у „инстинктивном патриотизму“, видео покретачку снагу, која је у периоду 1915-1917. упркос сукобу два гледишта, „југословенског“ и „српског“, одржала добровољачки покрет.⁸ Српска влада приступила је систематском раду око добровољачког питања током 1916. Министарски савет владе Краљевине Србије 29.2. 1917. донео је одлуку на Крфу, да свако лице које буде добровољно ступило у српску војску, да ће бити награђено довољном

⁶ Милан Мицић, *Српско добровољачко питање у Великом рату*, Београд 2014. ст. 24, 25.

⁷ *Споменица ослобођења Војводине 1918*. Нови Сад 1929. ст.19-20. и 43.

⁸ Перо Слијепчевић, *Наши добровољци у светском рату*, ст.18,21.

количином обрадиве земље за насељавање.⁹ Добровољци се на солунски фронт прикључују 1917. са 20.000 војника, у моменту када је српска војска имала само 77.300 људи.¹⁰ Овим чином подигнут је борачки морал, јачала је идеја о братству и једнакости, створена је југословенска држава, настала на рушевинама два царства..¹¹

Незадовољство односом власти, према српском народу, затим, породицама српских мобилисаних војника, у Босни и Херцеговини, подстицало је револт. Напуштане су војне јединице Хабзбуршке монархије. Шећеров је записао: „покрет је водио наш свет ван домовине, морао је имати у првом реду национално-политички циљ: повратак у ослобођену и уједињену државу на целом нашем националном територију по сваку цену и цену живота“. Закључио је: „наш добровољачки покрет који је у својој суштини био исто што и национална револуција“. Овај покрет после Револуције у Русији укључио је социјална и економска питања, унео је нове димензије. Страх од аграрне револуције утицао је на српску владу да се прилагоди новим условима. Добровољачки покрет се темељио на националнополитичким тежњама ослобођења, и тражењу начина за превазилажење социјалних и психолошких проблема, везаних за исхрану становништва, чију је егзистенцију доводила у питање, појава звана глад. Писци српске историје, нису заобилазили ову тему, али је истовремено нису ни потпуно обрађивали. Она је била стални пратилац живота генерација, истовремено, појава глади дата је у књигама само као историјска позадина трагичних збивања.

Социјални немири захватили су село, почев од 1917. становништво је отказивало послушност Аустро-Угарској, настала је појава названа „зелени кадар“, која се везује за војне дезертере. Избегавање службе у аустријској војсци напунило је шуме дезертерима. Анархија је захватила и северне крајеве и Босну и Херцеговину. Село је било захваћено антиратним и револуционарним

⁹ Драган Тешић, *Закони Краљевине Југославије о добровољачком питању*, Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца, Београд 1996, ст.283.

¹⁰ Петар Пекарић, *Старо Турћево*, Историја насеља, Темерин 1999, ст. 73.

¹¹ *Споменица ослобођења Војводине 1918*. Нови Сад 1929. ст. 20.

расположењем, које је тежило измени аграрно-поседовне структуре власништва над земљом. Повратници са фронта доносили су идеје Октобра које су налазиле пријем код сиромашних сељака. Социјални бунт пред крај Првог светског рата подстакнут појавама везаним за шпекулације и богаћење капиталиста и феудалаца, реквизиције у условима рата и страдања. Несташица хране и одеће само је распирила незадовољство радника и сељака, који су били подстакнути одјецима октобарске револуције. Власт није била кадра да исконтролише горчину сељака наталожену за „десетину поколења“, која је у налету палила беговске куће и чардаке у Босни.... Сложена политичка и социјална ситуација једноставно, принудила је Народно вијеће СХС да донесе Посланицу сељацима 14.11.1918. да би се смирило веома напето стање изазвано социјалним немирима.¹²

Економски услови створени по окончању рата натерали су добровољце да траже земљу. Куће су остављене без мушке радне снаге током рата, ратници су затецали „праву пустош а место загрљаја својих драгих и милих права гробља“. Економски услови живота приморали су добровољце да после рата створе организацију. Тиме је Крфска декларација добила практичан значај у решавању социјално-економске проблематике. Шећеров је спреман да критикује владе које су заборављале на крфски „завет“ Добровољачко питање коришћено је за уско партијске интересе.¹³ Критиковао је творце Закона о добровољцима јер су „деформисали саму идејну подлогу давања материјалне државне помоћи добровољцима. Суштина крфског решења...да се давањем земље свакоме, дакле чак и оном добровољцу коме земља стварно не би била потребна, на најтрајнији начин документује признање државе и нације према идеји добровољног пожртвовања појединца за слободу и срећу целине“. Критиковао је признање које је било израз неке

¹² Миливој Ерић, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1918-1941*, ст 100.

¹³ РОМС М.14.029. Шећеров, *Историја југословенске аграрне реформе и аграрног законодавства*, ст. 523, 529.

врсте плате појединцу за учињено дело. Добровољачко питање наметнуло се после рата додатно као друштвено, политичко, социјално и економско питање, које је држава требало да разреши мерама реформе и колонизације. Постављало се питање броја добровољаца, Министарство војно при српској влади 23.9.1918. прикупило је податак за 21.000 добровољаца, од тога 7000 из Босне и Херцеговине.¹⁴ Видимо да је највише добровољаца потицало из Босне и Херцеговине, једна трећина, што указује на опредељење народа према Србији. Стенографске белешке Уставотворне скупштине 19.4.1921. говоре да је до тада велепоседничку земљу у северним деловима добило 10.000 добровољаца.¹⁵

Савез добровољаца Југославије имао је картотеку са 40.000 добровољаца. Савез је укључио учеснике босанскохерцеговачког устанка и балканских ратова. Добровољци учесници Првог светског рата, по Дедијеру чинили су 40.000 Срба и Словена из пречанских крајева и 10.000 из Америке.¹⁶ Савез ратних добровољаца основан је 1919. на основу Уредбе о добровољцима, са намером да путем резолуција, меморандума, делегација и разговора, утиче на владу и парламент да се поштују прописи о добровољцима и решава добровољачко питање. Савез ратних добровољаца 1923. поднео је влади Меморандум у којој је подсећао на прописе, обећања и положај добровољаца у другим земљама да је повољнији. Захтевали су одвајање добровољачког питања од аграрне реформе. Тражили су планско насељавање у национално угрожене крајеве.¹⁷ Тек после доношења закона о добровољцима 1928. утицај добровољаца се поправио. Највише се обећавало у време пре избора. Добровољачко

¹⁴ Никола Поповић, *Бројно стање и национална структура добровољаца* Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца, Зборник радова са научног скупа у Кикинди 11 и 12. април 1996, Београд, 1996, ст.281.

¹⁵ Тома Миленковић, *Добровољци као корисници аграрне реформе у Југославији 1919-1941*-Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца, ст. 308.

¹⁶ Иван Божић, Сима Ћирковић, Милорад Екмечић, Владимир Дедијер, *Историја Југославије*, ст. 401.

¹⁷ Драган Тешић, *Закон Краљевине Југославије о борачком питању*, Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца, Београд 1996, ст.283-287, 298.

питање, део политичких прилика, заузимало је у *Заставиним* стубцима важно место. Радикали су преко *Заставе* представљани „као искрени пријатељи“ добровољаца. Демагошки су откривали читаоцима чињенице које су одговарале партијским интересима.. „Открили“ су читаоцима 1926. да је било 46.304 добровољаца, од тога је 30.000 са Солуна. Расподељени по покрајинама: Босна и Херцеговина 8.624, Војводина 7.669, Словенија 207, Славонија 1.193, Далмација 2.056, Хрватска 4.286, Црна Гора 219, Словака 306, батаљон Руса 5.402. Остали су 16.304 погинули добровољци Петра Мркоњића, добровољци из бугарског рата, Руси изгинули на Власини, Босанци у црногорској војсци, батаљон др Пивка, добровољаца из Америке.¹⁸

Политичке странке и међуратна друштвена јавност Краљевине Југославије прихватила је колонизацију у контексту миграција, као ширег процеса у циљу решавања аграрног питања од кога је зависила друштвена стабилност. Једино је КПЈ питање друштвене стабилности другачије сагледавала. Заузела је одбојан став према колонизацији и колонистима. Иза тога је био став Коминтерне да је Југославија версајска творевина, српски народ угњетачки, зато се до 1935. залагала за разбијање Југославије. Фаворизовање досељењничког елемента по мишљењу КПЈ био је на штету националних мањина. Ревизију и анулирање резултата међуратне аграрне реформе, извршиће партија доласком на власт и спровођењем колонизације 1945. у Македонији, на Косову и Метохији на штету Срба.¹⁹

Добровољци су грандиозни учесници у стварању прве Југославије, на које се односе прве социјалнополитичке мере, која ће обликовати државу. Колонизација је отворила питање положаја добровољаца у време извођења аграрне реформе. Ова категорија, упркос привелегији права власништва над земљом, суочавала се са проблемима везаним за добровољачке компетенције, доделу поседа,

¹⁸ *Застава*, 14.11.1926.

¹⁹ Никола Гаћеша, *Радови из аграрне историје и демографије*, ст.375.

стамбеним проблемом, економским недаћама. Право на земљу оствариле су две трећине добровољаца до избијања априлског рата, осталим добровољцима уместо земље требало је издати државне обвезнице. Добровољци су током рата доживели прави егзодус од стране окупатора, протерани, кажњавани и убијани. После Другог светског рата решењем Министранства унутрашњих послова ФНРЈ од 18.2.1947. написано је за Савез удружења ратних добровољаца да је профашистичка организација, забрањен је рад, имовина Савеза конфискована. Поред политичког разлога постојао је и економски, неспремност и немогућност власти да добровољцима из ослободилачких ратова 1912-1918. додели земљу, или исплати обвезнице.²⁰

Глад

Историјски гледано, миграције су стално присутне, као ратна и послератна појава, као израз (не)моћи, у решавању комплекса питања. Подстрек стално присутних миграција била је турска инвазија, затим аустријско-турски ратови, који су доприносили сеоби са југа на север. Нестабилности на тлу Босне и Херцеговине, допринеле су верске разлике три народа, политичко-економска борба условљена аграрним питањем, појачана балканским ратовима. Присутни су још психолошки, морални, економски мотиви, кметовски систем, пренасељеност становништва. Наведени су бројни узроци, који се непрестано преплићу и укрштају. Јован Цвијић изнео је да на Балканском Полуострву, нигде није већа разлика између земље матице и земље колонизације, него што је између красних области и планинских крајева динарске системе с једне, а Шумадије, северне Босне, Славоније, Срема, Баната и Бачке с друге стране. Отуда се из Црне Горе, старе Рашке и Херцеговине вековима текле миграционе струје према поменутиим земљама. Свакој јачој миграцији претходио је висок прираштај, пренасељеност, сиромаштво, глад. „Нигде сушне године нису тако неродне као у красним областима динарске системе, јер вода брзо отиче, реке пресуше, вегетација се осуши у Црној Гори, Херцеговини, Западној Босни, Далмацији, Истри. Ако би наступила серија таквих година онда би се

²⁰ Момчило Павловић, *Забрана рада Савеза добровољаца ослободилачких ратова 1947. године*, Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца, Београд, 1996, ст. 395-405.

становништво морало због глади исељавати. У целој високој динарској системи зна се за такве сеобе, од Велебита до Проклетија“. Цвијић, мотиве за сеобу илуструје причом о старцу који је јео оброк, док је снаја плакала, јер нема хране за њу и децу, старац испрегне волове из рала, закоље и приреди гозбу за укућане и село. Затим се исели у Србију. Овде је присутан понос и осетљивост, једна од особина динарског типа.²¹

Управо је српска склоност ка миграцији, у време ратова и глади, израз виталности духа, спремног да мења простор и истрајава у очувању националног, верског, културног идентитета. Традиција ратовања у четама, буне и устанци, као део живог сећања, преносе се у 20. век. Иако је прорачуната демографска политика аустроугарске власти, вешто креирала јачање католичког елемента, настојала је да очува односе који ни једној страни, све до Првог светског рата неће донети предност. Историчар Милорад Екмечић, навео је, да се одметање у гору повећало у време гладних година. Повећавао се и број кривичних дела, и хајдука, које су власти немилосрдно гониле.²² Политичке прилике у Босни и Херцеговини условљене су бурним превирањима, ратним годинама, које су довеле до етничких промена, исељавања Срба у Србију. Исељавају се током 19. века, после више епизода Босанско Херцеговачког устанка, између 150.000 и 200.000 Срба, затим се до Првог светског рата иселило више од 200.000.²³ Исељавање је умањило Србе, после три деценије власти Аустро-Угарске, Србе, са 51% пали су на 43%. Угрженост у социјалном погледу српског односно православног становништва указује 1910. и етнички састав становништва.²⁴ Повећање римокатолика условљено је било досељавањем страних етничких група. Затицали су заостало патријархално друштво, верски подељено, и неписмено становништво. Писмених грађана је само 11,95%, сељачог становништва било је 87%. Наведени подаци указују на деликатне друштвене прилике, заостало друштво. Историјски развој оптерећен је бројним конфликтима, који су имале за последицу пад прираштаја. Први светски рат изазвао је највећу демографску катастрофу, управо због последица рата и глади.

²¹ Јован Цвијић, *Сеобе и етнички процеси у нашем народу*, Београд 1922.ст.152,153,154.

²² Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*. ст.28.

²³ Томислав Богавац, *Нестајање Срба*, Ниш 1994, ст. 237.

²⁴ Никола Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918-1941*, ст.102.

Живот у Босни и Херцеговини, оптеретио је аграрни проблем, као економски и политички узрок сталних аграрних немира и буна. Економска структура становништва упућује на поседовне односе, где су Срби са 26% слободни сељаци и кметови са 74%. Аустроугарска није желела да укине феудалне односе и ослободи сељаке кметства. Услед бројних конфликта, остала је неприхваћена политичка власт окупатора. Нерешени аграрни, друштвени и социјални проблеми оптерећивали су живот, стварали констатнтну тензију која је стремила разрешењу. Подаци указују да су Муслимани поседници са 91%, Срби само са 6%.. Муслимани су слободни поседници, сељаци са 57%, Срби са 26%. Неравноправност у друштвеном, економском и социјалном статусу православног српског становништва биће узроком незадовољства, буна и сеоба.. Спроведено је и после Првог светског рата, планско пресељење унутар границе државе СХС, ради решавања питања хлеба, повукло је православно становништво махом у источни Банат, северну Бачку, затим Косово и Метохију, и Македонију.

Глад као појава, у време мира и рата, стално је лебдела, била претња егзистенцији, утицала на кретање становништва, у изузетно тешким годинама доносила смрт. Потресне околности, изазване Првим светским ратом, оживеле су стари сценарио страдања од глади. Босна и Херцеговина. Глад је косила становништво, измучено од ратне неизвесности, траума везаних за прогон, интернирање, затварање. Становништво је трпело последице посустале ратне привреде, недостатка хране. Монархију је у Првом светском рату, поред војних проблема, стања на ратишту, највише притискало прехранбено питање. Аустро-Угарска је по изјави војног министра из априла 1917. имала материјалне и људске резерве до зиме 1917.²⁵ На основу наредбе од 16.8.1916. спроведено је снимање залиха животних намирница, чији је биланс изразито лош, па је за 1916/17. за исхрану било позребно увести 10.000 вагона жита. На интервенцију

²⁵ Богумил Храбак, *Дертерство, зелени кадар и превратна анархија у југословенским земљама 1914-1918*, Нови Сад 1990, ст. 41

Заједничког Министарства финансија и Земаљске владе у Сарајеву, могло је да буде одобрено 16.000 вагона из Мађарске, угарска влада то је смањила за 4000 вагона. Мањак је приморао власт на ново редуковање квоте на 6 кг жита, што је становништву пало тешко, јер му је главна храна био хлеб. Посебно погођени били су јужни и источни котори из којих је становништво бежало пред непријатељем и било евакуисано због ратних операција, а вратило се тек 1916. Влада је том питању посветила пажњу преко двеју институција: *Центра за опскрбу животних намирница* и *Департмана владе за ратну опскрбу*. Влада је слала помоћ, али не у довољној мери. Прве вести о смрти од глади стизале су у пролеће 1917. Сеоске старешине и жандари били су задужени да о сваком случају пошаљу извештај. До првог априла 1918. из мостарског округа се иселило у потрази за храном 1.533 лица, из бихаћког 5728, из тузланског 50 лица, која су углавном отишла у Хрватску, Славонију и Угарску, на пољопривредне радове. Том чисто приватном акцијом руководили су верски достојанственици свих вероисповести, па је до половине априла у Хрватској и Славонији смештено 3.759 римокатоличке деце и 1909 православне и 120 муслиманске, у Сарајеву су основана два дома за ратну сирочад, а трећи је планиран.²⁶

Исељавање се спроводило из патриотских, егзистенцијалних разлога. Глад је имала психолошку, социјалну димензију, која је довела до ратне колонизације деце, по чијем обрасцу је извршена послератна колонизација. Поред наведених узрока, током 1917. завладала је глад, расељено становништво без алата, сточног фонда, затекла је суша у лето, у зиму цича. Помрло је у Босни и Херцеговини, по званичним статистичким подацима, од глади 100.986 деце до десет година старости. Захваљујући приватној иницијативи, акцији широких размера, спаса ради, одведено је у

²⁶ Ђорђе Микић, *Аустроугарска ратна политика у Босни и Херцеговини 1914-1918*. Бањалука 2011. ст 327 ст.

Хрватску, Славонију и Војводину 12.270 деце из Босне и Херцеговине, како би се прехранили и спасли од смрти.²⁷

Глад у Босни и Херцеговини, добровољачки покрет су мотиви за покретање питања српске националне интеграције. Снажно присутне манифестације глади, у време рата, узнемириле су српско становништво, у јужној Угарској, које је спровело акцију збрињавања деце. Током зиме 1917/1918. хиљаде деце, специјалним железничким композицијама кренуло је из Босне у Војводину. Босанско-херцеговачка деца нашла су се у Војводини, због глади, појаве широких размера, која се до тада није памтила. Настала услед суше, која је уништила сваки усев у пасивној Босни и Херцеговини, сиромашној приносом и у нормалним годинама. Помор деце ширио се као епидемија. Војводина је истовремено патила у рату, оптерећена реквизицијом, знатно смањених резерви хране, спремна на солидарност. Како би спречили да се број српских гробова повећа, прикључили су се акцији Средишњег одбора за заштиту породица мобилизованих и погинулих војника из Хрватске и Славоније, установљен при Земаљској влади у Загребу.

Пораз на фронту, велики губици у људству, пад производње, несташница прехранбених производа, масовно дезертирање из војске, појава „логоша“ и „зеленог кадра“ заостриће националне, социјалне и политичке проблеме. Питање опстанка Монархије заостравало се током 1917. након ублажавања мера ратног режима и буђења политичке активности. Незадовољство становништва режимом утицало је на стварање одбора који су у почетку имали хуманитарни, затим национални и политички значај. Тим поводом крајем 1917. године настао је у Новом Саду **Средишњи одбор за Бачку, Банат и Барању ради прихватања ратне сирочади из Босне и Херцеговине.**²⁸ Поред хуманитарног рада

²⁷ Перо Слијепчевић, *Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Сарајево 1929, ст.233

²⁸ Љубомирка Кркљуш, *Војводина у време присаједињења Краљевини Србији 1918*, - *Зборник, Присаједињење Војводине Краљевини Србији, Нови Сад 1993, ст.13*

Одбор је себи ставио у задатак да припреми Војводину за отцепљење од Угарске и Присаједињење Србији.²⁹

Сплет догађаја је подстицај за настанак и рад **Одбора за смештање православне босанско-херцеговачке деце** у Новом Саду. Установљен са 14 чланова, настао 14.12.1917. Председништво одбора чинили су: Зорка С.Лазих,³⁰ др. Коста Хаџи, Јелена Остојић и др. Игњат Павлас. Одбор је 17.12.1917. издао проглас Србима и Српкињама Војводине, са апелом на дарожљивост и милосрђе, према браћи у невољи. Апел је указивао на хумани и национални аспект, изражен кроз мисли и осећања исписана у прогласу. *„Крв, наше крви, они са којима заједнички мислите и осећате, измучени глађу, нападене душе према којој страшна смрт већ грчевито пружа своју косу, у самртним мукама горку поруку шаљу вама, вама браћо и сестре! Студени ветар који немилостиво бије оронуте домове глађу изнурених мученика, бесни и око вас те вам преноси јаук жена, многу испакану сузу њихову, цвилење невине деце, која склопљеним ручицама вичу према вама: помоћ, помоћ! Сваки онај који има у себи искру милосрђа и братске љубави, мора чути лелек изгладнеле деце, мора разумети самртни поздрав своје босанске браће и мора запевати са гусларом:*

*И мене је жао било,
жао било двају сиротана,
па ја узех два сиротана,
одведох их доле на чаршију,
нахраних их хлеба бијелог.....“*

Срби новосађани, свесни својих дужности, пошто су добили дозволу од власти, склопили су Одбор са намером да прима и

²⁹ др Стефан Чакић, Улога српске православне цркве у присаједињењу Војводине Краљевини Србији 1918, -Зборник, Присаједињење Војводине Краљевини Србији, Нови Сад 1993, ст.180

³⁰Зорка Лазих(Нештин, 1878-Нови Сад, 1.12.1948)синовица Светозара Милетића удала се за писца Симу Лукиног Лазиха, сама публициста и уредник. Писала је о женском питању и теме из педагогије. Власник и уредник листова *Врач погађач* и *Дечије новине*. Сарадник листова *Застава*, *Женски свет*, *Жена*, *Књижевни југ*. Види *Лексикон писаца Југославије*, књ. 3, Матица српска 1987, ст. 621

намешта босанску децу, којој прети задатак да умре од глади. Уверавамо свакога, да су наше полицајне и управне власти пристале, да човекољубивим делима потпомогнемо бедне Босанце, особито њихову децу, те нико не може имати неприлика због учињеног доброг дела.

Позивамо синове и кћери српскога народа у Бачкој, Банату и Барањи да журно саставе у свом месту одборе за смештање Босанско-херцеговачке деце и за потпомагање Босанске сиротиње, те да ти одбори у народу напишу све, који желе примати децу или старије на исхрану и негу, и да потом јаве резултат свога рада ујвидечком (новосадском) одбору на адресу др Игњат Павлас, адвокат Ујвидек. Уједно молимо да се приступи купљењу прилога у горњу сврху, те да се исти шаљу на адресу Г. Душан С. Моношевића, трговца у Ујвидеку. Најмањи прилог примамо са највећом благодарношћу.³¹

Други извор указује да је Новосадски **Средишњи одбор** држао своје седнице у Дому српске трговачке омладине, Српској вишој девојачкој школи, односно Српском учитељском конвикту и канцеларији др Миливоја Поповића. Одбор је по том извештају имао 14 чланова: Зорка С.Лазих, Јелена Остојић, др Коста Хаџи, Ђорђе Велић, Меланија Стакић, Душан С.Монашевић, др Игњат Павлас, Евица Павковић, Даница Томић, Јаша и Милица Томић, Мита Ђорђевић и Душан С.Марковић. Одбор је у свом саставу имао истакнуте личности, које ће убрзо преузети Српски Народни Одбор, организацију власти у прелазном периоду, времену слома Аустро-Угарске и успостављања власти Краљевине СХС. Мукотрпан је био пут за покретање акције, народ опседнут последицама рата живео је у страху и тескоби. Зорка Лазих је председница новосадског одбора, затим члан одбора за Заштиту деце.³² Зато је у два маха покушала да

³¹ Службени лист Дунавске бановине, Нови Сад 1938, ст.4 и *Споменица ослобођења Војводине 1918*. Нови Сад 1938, ст. 24,25

³² ИАГНС Ф 150 14,278/1823. Градско поглаварство, званична сведоџба Зорки Лазих да је урдник *Дечијих новина, Врача, Кола напредних женскиња*. Водила акцију за

покрене акцију спасавања гладне деце из Босне и Херцеговине. Чинила је то у време када је акција Хрвата била у замаху. Збрињавање је споро заживело, страх да ће задоцнити приморао је да напише преко 300 писама у разна места, како би подсетила „своју браћу и сестре“ да не чине само хришћанско дело „него испуњавамо и своју националну дужност; спасавамо народу потомство“. Зорка Лазић наводи да је писала „отворено, искрено, „велеиздајнички“, јер случајно у тај мах не беше цензуре“. Послао је Одбор преко 10.000 штампаних писама. Опет је успех изостао. Она наводи да је помрло 160.000 деце, а да је само 20.000 спашено. Заслугу за највећи део спашене деце имали су Хрвати. Разлог за равнодушност према деци видела је у понашању савременик. Једни окренути стицању богатства, други славе, а највећи преживљавању, нису учавали недужне жртве рата, остављене саме себи, заборављене.³³ Поред личног обраћања истакнутим личностима широм Војводине, оглашава се преко *Дечијих новина*. Преко песме писне у десетерцу, у маниру епске песме, настали су стихови који актуелизују скупоћу и немаштину:

*Рани мајка два сина нејака.
У зле дане, у године гладне.
Кад је била понајскупља рана.
Ока брашна тридесет динара.*

Аутор настоји стихом заинтересовати читаоце, у дане кад је још скупља храна, пробудити емоције и укључити у акцију солидарности, „јер ти сиротићи, који су дошли, који долазе и који ће још доћи-то су деца браће отаца наших и јетрвица матера ваших. То су браћа и сестре ваше...“³⁴

Зорка Лазић је описујући тренутну немоћ, написала да је први пут зажалила што је сирота па није учинила што је требала, но

националну пропаганду, уверење се издаје ради признања „година рада на национално-просветном пољу“ да је водила акцију „за националну пропаганду“.

³³ *Дечије новине*, Нови Сад 1.1. 1919, број 5

³⁴ *Дечије новине*, Нови Сад, 1.11. 1918, број 3

учинила је оно што је могла, покренула је *Дечије новине*. Дубоко жалећи губитак српског поколења, она пише „То је окрњена наша снага, подсечене жиле наше садашњости и будућности. Но нема те правде и силе, која би нам могла тај губитак вратити. Нема те освете, нема те славе, која би нас могла заслепити, да те невине жртве заборавимо!“³⁵

Акција је у старту ометана од великог жупана у Сомбору, 18.2.1918. Ометао је смештање деце, под изговором да нема писмено упутство. Одбори у Сарајеву, Загребу и Новом Саду, затим вршачки владика Гаврило Змејановић, тражили су поред одобрења и оброк животних намирница за смештену нејач и сирочад. Тек 27. 2.1918. из Загреба стигло упутство да је слање допуштено за цело подручје Угарске. Владика темишварски Георгије Летић, јавио је 23.2.1918. новосадском одбору да ће власти дозволити смештање по упутству, које је издао министар. Торонталски жупан наредио је неколико дана касније издавање obroка животних намирница придошлој деци. Исту наредбу издао је велики жупан Срема тек 4.8.1918. Градоначелник Новог Сада известио је Великог жупана да су деца која су услед недостатка основних средстава за живот напустила своје домове у Босни била смештена у Забавиште у Ченејској улици.³⁶

Први транспорти стигли су почетком 1918. у Бачку, бројали су 50 до 100 душа. Смештени су у Нови Сад, на салашима и околини. Затим С. Бечеју, С.Сивцу и др. Интезитет стизања бележен је у Винковцима, Броду. Транспорт у Винковцима од 18.2.1918. имао је 270 деце, транспорт приспео у Брод 28.2.1918. имао је 300 деце, затим 13.3.1918. дошло је у Винковце 650 деце, два дана касније још 230. Потом 17 3. 1918. пристигло још 180, да би 4.4.1918. дошло 600 деце. Упућено је за В.Кикинду 20.4.1918. године 300 деце. Послато у априлу и мају за Вршац 300 деце, Земун 30 деце, јуна месеца за Панчево 200 деце....³⁷

³⁵ *Дечије новине*, Нови Сад 1.1. 1919, број 5

³⁶ ИАГНС Ф1 киг 6186/1918.

³⁷ *Споменица ослобођења Војводине 1918*. Нови Сад 1938, ст. 25

Након сарајевског атентата, била је пресечена свака национална акција. Манифестација солидарности са браћом из Босне и Херцеговине, био је значајан корак у изражавању националних и хуманих осећања. Зато је ангажовање Срба из Војводине имало прворазредни значај. Одбор је радио на пословима око чувања и смештања босанске деце. Одбор су водили председник др Коста Хаџи, тајник Јелена Остојић, благајник Душан С. Монашевић.³⁸ Једино место окупљања српског живља у Новом Саду била је болница Добротворне Задруге Српкиња Новосаткиња. Она је у време Првог светског рата, када су била забрањена српска душтва и штампа, збориште у којем се за време депресије народ соколио, верујући у лепшу будућност. Простор је обезбеђен од Српског учитељског конвикта, захваљујући Аркадију Варађанину. Учитељски конвент служио је за окупљање средишњег одбора за смештање и помагање босанско херцеговачке деце, из тога одбора се развио и Српски народни одбор, који је организовао власт у доба слома Аустро Угарске монархије.³⁹ Значајну улогу имала је Марија Плавшић, подпредседница 1914-1918, вршила је дужност председнице Добротворне Задруге Српкиња Новосаткиња.

Акција је започела организовањем Месних одбора ради пријема деце по целој Војводини, што је наишло на општи одзив међу општинама. Тако да су први транспорти могли бити одмах упућивани. Заслуге за организовање акције за прихватање деце имао је вршачки владика Гаврило Змејановић, темишварски Георгије Летић, и председник Српске црквене општине у Великој Кикинди, Марко Богдан. Акција се раширила, како је то написао Димитрије Кириловић „да није било онде готово ни једног српског места које није пријавило већи или мањи број српских домаћина, да желе да приме босанско-херцеговачку децу. Исто тако и у Бачкој било је доста општина које су одмах прискочиле браћи у помоћ“. Глас новосадског одбора одјекнуо је и до најудаљенијих Српских оаза

³⁸ МС ДК 228, Друштво за заштиту деце, Нови Сад 1918, Плакат

³⁹ *Женски покрет у Војводини*, Нови Сад 1933, ст. 190-194

тадашње Угарске. Тако, српска црквена општина у Сент Андреји, код Будимпеште, шаље у Нови Сад 1069 круна на име помоћи за акцију босанско-херцеговачке деце и пише: *„Од лелека несрећних Босанаца задрхтала су растужена срцаи овдашње северне браће. И нас тиште ране јадне Босне. Кад крути северац, силно затресе снажно стабло дрвета, онда немоћно задрхћу и слаби огранци. Кад од страховите студени чврсти чокот почиње да мрзне, онда мора да свене и најдаља положница. Не живимо у изобиљу. У непосредној близини престонице, скупоћа и немаштина силно навалују на нас као сиње олово. Зато и нисмо могли узети к себи ту јадну сиротињу да исхрањујемо, кад и сами једва животаримо. Уместо тога, доприносимо своју скромну лепоту овим прилогом“*. Расута у мађарском мору, јављала се истог гласа, српска колонија у Дебрецину, затим, места у Банату: Деска, Батања. Имали су исти став, који се понављао као рефрен: *„Нисмо ради да изостанемо иза наше остале браће...“*

Пред крај рата, стихија је надвладала намеру Монархије да очува власт, која је била уздрмана војним поразом, социјалним превирањем под утицајем октобарске револуције. Појава зеленог кадра, дезетерства из војске одражавала је немоћ власти. Највећи утицај у народу крајем 1918. имао је Јаша Томић, под чијим је утицајем и угледом организован збор у Новом Саду. Талентом бриљантног говорника утро је пут схватању да треба после рата спречити несрпску одмазду, јер су то учинили несрпски суграђани.

Ради очувања „реда и мира“ створена је „Српска народна стража“ и Српски народни одбор под председништвом Јаше Томића. Одбор је настао из Средишњег одбора за Банат, Бачку и Барању за прихватање и смештај деце из Босне и Херцеговине. Формиран 14.12.1917. у Новом Саду. Међу члановима одбора били су најутицајнији радикали Коста Хаџи, Мита Ђорђевић, Милица Јаше Томић, Јаша Томић се прикључио при повратку из интернације. Политичке странке и групе узеле су учешће у раду одбора. Захваљујући хуманитарном раду широм Војводине Средишњи одбор

формирао је више одбора како би сместио неколико хиљада гладне деце из Босне и Херцеговине у Војводину. Организација социјалног карактера прерасла је захваљујући потребама у политички орган Српски народни одбор.⁴⁰

Очајно стање деце било је видљиво. Мршаво и измучено тело, било је више костур, слабо обучен, прозебао, ручице са комадом нечег што је подсећало на хлеб. Хранитељи деце, морали су као родитељи да их приграбе. Захвалност родитеља босанске деце стигла је након слања првих транспорта из Приједора, написано од стране учитељице, упућено члану новосадског одбора.⁴¹

Полазак деце из раштрканих места, удаљених од градова, без путева и железнице био је скопчан са муком. Путовало се прво пешке од Фојнице до Невесиња 18 км, затим, услед смрзавања пута, крајем децембра 1917, аутомобили нису могли ићи узбрдо, зато су деца морала кренути пешице до Мостара 42 км. Требало је да 60 мање деце пешачи два дана, водио их је поп из Невесиња Душан Гачиновић. Тегобу путовања осетила су и деца коју је водила учитељица Мара Војнаровић. Праву Одисеју искусило је група од 62 деце, који су кренули из Невесиња у 6 сати ујутру у Мостар. На путу их је после 8 км пешачења затекла вејавица, која је „промочила“ оскудну одећу. Превоз аутима није био могућ, зато су пешачили 8 км од Бакрачуше до Буска. Уто се време променуло и почело невреме,

⁴⁰ Лазар Ракић, *Јаша Томић*, Нови Сад 1986, ст.288 и 289

⁴¹ „Поштовани пријатељу, поздрављам вас са неколико топлих и искрених речи у име овог краја, земље ове, у име оца који вам дадоше снагу, децу своју да их сачувате, да им се свијећа не угаси, огњиште не описти, у име мајки које плачу благосиљајући дан среће који однесе чеда њихова у ваши лијеви и питоми крај, у домове топле, у крило сестара које љубе сиротињу нашу, у име продужења вијека мученичког народа нашег. Хвала вам у име свију. Невоља наша нема ријечи да је опише. Ви, кога срце боли лако ћете прочитати све што каже дјечије око, дјечија душа. Такав поглед носи као удес свој сва Босна. Само велика невоља у стању је да растави мајку од дјеце, дијете од мајке. Растанак доноси страшну бол увјек а само не данас кад коси смрт, коса глади стоји над главама голе, биједне, гладне сиротиње наше и кад костури који мру на пустом, хладном огњишту и очају јече и са љубави која самртницима диже снагу моле да се спасу дјеца. Ја сам плакала над несрећом нашој кад први транспорт дјеце пође. Пријатељу, други транспорт ми диже снагу и ја осјетих да није крај још: да осјетих снагу вашу, снагу ове миле паћеничке дјеце наше што оде, да се врати подмлађена, задовољна, образована и племенита земљи, своје огњишту и своје народу, да му да нову снагу, снагу Воскрса“.

грмљавина и киша. Учитељица је морала деци да обезбеди храну, преноћиште, скува пшеничну кашу. Узели су приликом спремања јела плот и изложили.⁴² Обе дечије колоне журиле су на воз, водиле су борбу са временом, глађу, немаштином како би стигли 26.12. 1917. на специјални воз који је од Мостара ишао ка Броду. Децу су пратиле мајке и старија браћа и сестре, опроштаји су били увек више него дирљиви.

Тако је 22.јануара 1918. приспела у Ириг група од 100 деце. На челу акције била је учитељица Јелка Бошковић, после рата председник Српске женске добротворне задруге. Она је учествовала у организацији смештаја деце по породицама, вршила готово свакодневни надзор и водила бригу о условима живота деце. Посебан Одбор водио је бригу о босанској деци. Међу члановима Одбора за бригу о деци у Иригу, био је и правник и публициста Милан Костић. После рата ова су деца враћена родитељима.⁴³ Подићи децу из блата и прашине није био лак задатак у времену када се после ратног вихора народ споро враћао у колосек нормалног живота. Рад са ратном сирочади закупио је и супругу историчара Васе Стајић, обоје су неуморним радом и угледом настојали да ублаже бол.⁴⁴

Питање збрињавања босанске сирочади током Првог светског рата присутно је у различитим круговима и местима српског народа. Малих Босанаца, ратне сирочади, било је фебруара 1918. у манастиру Хопову, о њима је бригу водио монах др Августин Бошњаковић⁴⁵. Обраћао се дописницом 27.2.1918. пароху Милети Јакшићу у Српску Црњу. Пресретан због отопљавања, писао је са радошћу о малим дошљацима. *„Само кад смо се пролећа дохватили. Имаш ли малих*

⁴² *Народна заштита*, број 1 и 2, 1918, ст. 31,32

⁴³ Др Милан Костић, *Из Првог светског рата 1914-1918-* ЗМС за историју бр. 51, Нови Сад 1995, ст. 159/160

⁴⁴ *РОМС 9316 Парох Теофановић-Васи Стајић 1924.*

⁴⁵ Родом из Ковина, свршио гимназију у Новом Саду 1886. богословију 1890. у С.Карловцима, богословски факултет у Черновицима 1892, филозофију у Јени 1893. Ступио у чин 1895. у манастиру Војловица, 1905. архимандрит манастира Хопова. Бавио се економијом. Види: Мата Косовац, *Српска православна митрополија Карловачка*, Карловци 1910, ст.180.

*Босанаца? У мене их има 22. Како су јадни били, да хоће срце да се цепа. Чујем да долазе и у Банат, неколико хиљада.*⁴⁶

Неколико месеци касније др Августин Бошњаковић пише Милети Јакшићу: *„Имам доста забаве и посла око ових малих дошљака-Босанаца. Но није ни чудо. Кад помислим како се данас морамо да патимо поред великих новаца, ако хоћемо до какве ствари да дођемо. Немају Кошуљице, па опанчића, па мало хаљиница- а то све морају имати за зиму, барем, ако не за време насталих врућина. Срећом што имамо испомоћи код Новосађана при наручивању, иначе би зло било, јер деце имамо двадесеторо. А сад почуј и ово. Одржали смо неку врсту испита сад о Духовима. Показали су се изврсни у читању, писању, рачунању и учењу песама напамет. Све је то овдашњи јером Виктор ињима постигао, бавећи се ињима. Деца су талентирана, а то је још интересантније знати, велики-штребери. Што један зна, то морају сви знати, па чак и онај кекавац од 4 године!! Један је на пример издекламовао целу ону тешку песму Сокола без погрешке, па су исту песму и остали знали. Сачинили смо и неки Извештај о њима и послали смо га онима у Сиону на увид.*

Изгледа ми, да сам их веома „увредио“ јер то други не чине, па заштити и ја то да радим и да их „срамотим“. Кад то није досад у нас бивало! О, тетрога! Да ту дечицу драги Милета, примио нисам, било би у нашем великом српском гробљу двадесет гробова више! И још као што видиш треба да стрепим од суда „калуђерског“ од којег горег нема. Као што видиш какви смо ми „црнци“ били у доба Шакабентино у злу, такви смо и у доба кад је у изгледу да овлада Монроева доктрина светом остала.

*Ја мислим да би најбоље било за нас, да нас овај крвави рат збрше са шара земаљског. И хоће ако да бог. А ти? Твој Бошњак“.*⁴⁷

⁴⁶ РОМС 10.914 Бошњаковић др Августин-Милети Јакшићу, 27.2.1918.

⁴⁷ РОМС 11.215 др Августин Бошњаковић-Милети Јакшићу, на Петровдан 1918.

Дописнице упућене оцу Милету Јакшићу у Црњу стигле су из Кларије од Јована Аћимова. Аћимов се обраћа речима: „Поштовани оче Милутине! Ја сам примио прву Вашу карту... Код мене у списку се не налази никакав Драго, нити имам у списку кога а да није овде у месту. Исти Драго ће бити или у Ченеју или Темишвару. Петра Јелића, пак бришите са Вашег списка, јер је тај овде у Кларији. 7/20. мај 1918. С поздравом Јован Аћимов“⁴⁸

Други допис послат од Аћимова на исту адресу, упућује на бригу и посвећеност обавезама око деце. „Поштовани Милета! Приликом поделе босанске деце у вагону када сте ви отишли остало је једно мушко Дете за које држим да је требало отићи у Црњу. Нема џудуље те му неznam име и одакле је? Име му је Петар, а оцу његовом Јово. Ако се у нашем списку налази такав и дете није тамо, онда ми молим Вас јавите презиме његово и родно место. Ја сам са децом стигао тек у 3 сата после поноћи. Нисмо имали везе, те смо чекали у Жомбољи, многа су се деца поболела, па сад им је већ боље. Прими поздрав од Ј.Аћимова
Кларија⁴⁹

Збрињавање деце из Босне укључило је и адвоката, Стојана Јакшића, који је упутио је допис 11. јуна 1918. брату Милети Јакшићу у Црњу: „Драги Брате, ако никако не можеш да сместиш ону Босанку, или да је преко ваше политичке општине или среског солгабировата пошаљеш кући- пошаљи је овамо у Кикинду.....Поздрав од свију Стојан“.⁵⁰

Свештеник из Белог Манастира известио је новосадски одбор, речима: „Деца су таквом усрдношћу и сажалењем примљена, као да су својим родитељима дошла. Кад сам походио други дан децу нисам их познао. Сви су већ били преодевени, умивени, весели и светла изгледа. Будите уверени да се не прави разлика између рођене и примљене деце“.

Извештаји наводе да су јади родитеља, утолико већи, због непознате удаљености, непознавања краја и неимања информација о деци. Велики управни и просветни савет у Сарајеву био је опседан од

⁴⁸ РОМС 10.917 Јован Аћимов-Милети Јакшић

⁴⁹ РОМС 10.918 Јован Аћимов-Милети Јакшић

⁵⁰ РОМС 11.303 Стојан Јакшић-Милети Јакшић

родитеља, који су тажили информације о деци. Измишљотине о рђавом дочеку, биле су повод да родитељи траже повратак деце, да се наводно кољу и од њих „праве кобасице“. Велики управни савет у Сарајеву, зато је написао: „Ови гласови, и уколико на први поглед будаласти и смијешни, утолико су страшни за саму акцију, јер прости сељаци вјерују у то и траже од овог Савјета, да се дјеца врате натраг“. Кириловић пише да је било само неколико случајева враћања и бежања деце родитељској кући. Деца су се брзо привикла на нове прилике, јер су примана од хранитеља као рођена. Дати су на похађање основне школе и заната. Мушка деца у кући пољопривредника обављала су пољопривредне послове, док су женска обављала кућне послове. Боравак босанско-херцеговачке деце показао је по Кириловићу „да је Србин Србину брат и у највећој невољи“.⁵¹ Дати подаци указују на 2428 смештене деце, намучене у рату од глади. Подаци нису потпуни јер многи спискови нису стигли, што онемугућава реконструкцију. Смештања деце примио се град Кикинда, збринуо је 800 деце, околина 2400. Истакао се у Кикинди у организацији подухвата Марко Богдан.⁵² Деца стрељаних, интернираних и на фронт отераних родитеља, умирала су од глади. Долазе након Св. Саве у Панчево, први транспорт стигао је преко Земуна, бројао је око 200 деце. Описан је следећим речима: „Гола, босонога, изгладнела, на цичи зими стигла су у Панчево. Још истог дана раздељени су по српским домовима, од који су најсиромашнији са одушевљењем грабили за децу“. До Духова таквих транспорта било је 15, распоређени су по целом Банату. Упркос бризи многа сирочад су платила главом услед животне изнурености, изнемоглости и назеба.⁵³

Спремност да приме децу имала су следећа места, која су упутила допис да примају: Товарешево 90, Тараш 26, Врањево 200, Темишварска жупанија 1000, Жабалъ 50, В.Самилкуш 55, Бегеч 60, Сент Андреја 40, Чаково 20, Каменица 50, Деска 55, Пелмоноштор 27.... Торонталска жупанија имала је намеру да збрине 1109 деце, Чанадска 130, Вршац 88, Војка 30, Обровац 30. Лични примери указују на Јоцу Вујића, велепоседника и колекционара у Сенти, примио је 10 деце и жену да их пази.⁵⁴ Најважнију улогу у смештању деце имао је Новосадски одбор, он је упућивао даље или смештао уз

⁵¹ *Службени лист Дунавске бановине*, Нови Сад 1938, ст. 4.

⁵² Исто, ст. 132

⁵³ Исто, ст.145

⁵⁴ *Споменица ослобођења Војводине*, Нови Сад 1929, ст.26

помоћ месних одбора, у којима је водећу улогу имала мушка и женска омладина. Добровољним прилозима грађана намиривани супутни трошкови, прехрана на прелазним станицама, одећа, обућа...Најорганизованије су биле црквене општине, оне су ефикасно радиле на скупљању прилога. Скупили су у Сент Андреји 1069 к. Враћево 1610 к, Стари Сивац 5000 к, Алибунар 181 к. Вршачки владика Змејановић скупио је у својој епархији 52.904 к, Српска Колонија 162 к.⁵⁵Примано је више од предвиђеног броја:Бачка Паланка 105, Нови Сад 156, Панчево 379, Товаришево 161, Мол 65, Омољница 25, Јарковац 73, Избиште 127, Уљма 65, Орловат 117, Вршац 320, Новосадска градска болница 116⁵⁶....

Глад је и после рата латентна појава, коју попут великог пожара није било лако стишати. Обласни одбор Народне одбране Нови Сад тражио је од „Напредних женскиња“ 1920. од да одвоји из друштвене касе новац, речима „Глад је у Херцеговини и Далмацији, Црној Гори и Лици“. Што говори да се глад није лако смиривала, зато је апел упућиван без задршке свим друштвима и родољубима.⁵⁷Средишњи одбор имао је два стална ревизора, учитеље, Митровића и Крајшумовића. Они су обишли Хрватску, Славонију, Срем. Банат је обишао Митровић и оставио извештај у коме је записао:⁵⁸

⁵⁵ Исто, ст.26

⁵⁶ *Споменица ослобођења Војводине*, Нови Сад 1929, ст.25

⁵⁷ РОМС М.7219 Обласни одбор Нови Сад, Народна одбрана-Напредне женскиње

⁵⁸ „Телесно стање наше дјеце изнад сваког је очекивања; свако дијете чини утисак здраве, тјелесно сачуване дјечије снаге. Можда и ради кретања у пољу, дјеца већином чувају благо. Храном су добро снабдевена. Месо, поврће и зачини и овде често неукусно справљени, но боље него код нас. Негде дјеца пију са хранитељима ракију. Одевају се доста слабо (хранитељи неће да јављају Главном одбору о овој потреби, премда је Главни одбор у Загребу, увек изашао у сусрет).

Куће су ниско саграђене. Чистота прилична. Дјеца су даровита и у свем показују природну интелигенцију, највише у школи. Код хранитеља је развијена она благородна црта да ће подјелити све са дјецом, чији су родитељи вјешани, убијани за идеју слободе. Највише су харале болести: тифус, богиње, инфлуенца, срдобоља. Примећује се и трахом у Срему. Образовање дјеце преме мјесним приликама, била је редовна настава за неку дјецу, нека су имала недељне школе и појединачно. Најбоље су стајала мјеста: манастир Хопово, гдје су сва дјеца ишла у школу, Бјеловар, Кикинда, Карловци, Моравица, Вршац, Сисак, Вараждин, Вуковар, Недељна школа у Иригу. Средњошколске дјеце има у Загребу, Бјеловару, Карловцима, Митровици, Вараждину, Новом Саду.

Повјеренство је било најбоље у Бјеловару, где су радиле агилне г-ђа Марта Поповић-Омчикус и г-ђица Анка Омчикус, које се бјеху свом душом предале у службу хумане акције. Ту је радио и професор Грујић и г. Босанац. Карловци:г-ђаКнежевић; Сисак: г. Јанко Дујак; Копривница: госп. Дорчић;Нашице:г. Шипуш; Дарувар. Г. Сртингер; Вараждин: одбор госпођа; Пазова: Вукосава Шимић; Земун:др Авакумовић; Вуковар: Лепосава Станић;

Митрополија карловачка поводом Дечијег дана 28. јуна 1919. упутила је епархијам по предмету помагања акције „Друштва за заштиту деце“ Окружницу да парохијско свештенство одржи проповед о значају помоћи деци „која су будућност народа нашег“ и „пронети по један тас који ће видљиво обележен бити“ а прилоге послати наведеном друштву. Убрзо је упућена и друга Окружница од епископа темишварског Георгија, у којој се наводи да ће при одабирању монашког подмлатка и пријему у манастир имати првенство ратна сирочад.⁵⁹

Подаци о броју збринуте деце су различити, међутим проблем несташице хране је присутан у Србији, Црној Гори, Македонији, како у време рата, тако и годинама након завршетка. Власт Краљевине Југославије располагала је скромним средствима, тако да је оскудица и сиромаштво, присутно као сенка ратног и послератног живота. Брига о деци, посебно сирочади, укључивала је и поједине интелектуалце, као што је био историчар Васа Стајић. Посредно то дознајемо из писма које је упутио чурушки свештеник Стајићу.⁶⁰ Деца су покренута у свој завичај у пролеће 1919. под надзором повереника. Остало је послератних година, доста деце и жена у Војводини на школовању, учили су занат, трговину.⁶¹ Новосадски одбор за смештање и заштиту босанске деце прерастао је 1919. у

Митровица: Вучковић; Рума-Нови Сад као нека централа за Војводину и Кикинда са својим одбором.

Види: *Споменица са I конгреса жена Краљевства Срба, Хрвата, Словенаца*, Београд 1920. ст.65

⁵⁹ *Српски митрополијски гласник*, број 6, 8 и 9, 1919. година

⁶⁰ РОМС 9316 парох из Чуруга Теофановић-Васи Стајић 24.11.1921.

⁶¹ Усвојене деце из Босне и Херцеговине било је међу Србима из Мађарске. Одлуку да се иселе као оптанти, прихватила су и њихова деца. Породица Мађаревић Михајла, која је прихватила опцију 1922. населила се прво у Дарду, затим у Плавну, заједно са тринаестогодишњим Видаком Зечевићем, присвојче из Херцеговине. Сироче усвојено из Херцеговине, Марко Вујовић, дошао 1929. је са породицом Божидара Личанина у Дарду. Мађаревић Урош повео је у Чепин приликом опције присвојче од 1917. године са именом Василије Курудлија, родом из Корита у Херцеговини. Породица Мирковић Милорада повела је приликом опције два детета пореклом из Херцеговине, усвојена током Првог светског рата 1917. године. Били су то Драго Дутина, усвојенче из Ораха, Билеће и Јован Милидраговић, усвојенче из Врањске, Билеће. Усвојено мушко дете старо 11 година имали су у породици оптанта Милутина Мирковића. Породице усвојених биле су без деце или са једним женским дететом. Исказали су солидарност са гладном децом и намером да их подижу у свом окриљу: Види: Гојко Маловић, *Сеоба у Матицу, Спискови српских оптаната у Мађарској 1920-1931*, Нови Сад 2010, ст.238,357,358.

Одбор за заштиту југословенске деце за Бачку, Банат и Барању са седиштем у Новом Саду.

Закључак

Први светски рат је обележило дуготрајно ратовање, смрт на ратишту, лоше материјалне прилике становништва у позадини фронта, где је беснела глад и смрт. Ратни амбијент како у Босни и Херцеговини, тако и јужној Угарској, обележен је престанком рада српских друштва, излажења новина, хапшењем интелигенције. Дискриминација Срба у Монархији манифестовала се кроз антисрпску хистерију, изражену кроз верску, националну и расну нетрпељивост, која је прерасла у геноцид. Након сарајевског атентата, уследили су прогони, монтирани процеси, отварање и одвођење српских цивила у сабирне логоре. Босну и Херцеговину захватило је стање „малог грађанског рата“. Комплексна политичка и војна ситуација, произвела је настанак српског добровољачког покрета. Срби из редова Аустроугарске војске, током Првог светског рата, масовно прелазе на страну мале српске државе. Национални покрет је имао ослободилачки карактер, националну тежњу српског уједињења. Притиснути појавама прогона, интернирања, присиљени на борбу за самоодржање, излаз су тражили у солидарности са војнички угроженом Србијом. На основу доступне грађе и литературе, није могуће установити тачан број добровољаца. Добровољачки покрет је масован, нарастао из моралних, политичких и војних разлога, израз је све српске солидарности. Услед реквизиције и пада стандарда становништва, настала је у Босни и Херцеговини, беда, која је кулминирала са појавом шестомесечне суше, и претворила се у помор становништва. Суша у 1916. проузроковала је глад у Босни и Херцеговини, током 1917. произвела је миграцију из села у град. Читава села, гомиле људи, тумарали су у потрази за храном, што је запретило да десеткује становништво. Први корак ка спасавању учинило је Друштво за заштиту деце из Загреба, организовало је акцију збрињавања римокатоличке деце из Босне и Херцеговине, Далмације, Истре, на верској основи. Подстакнути су на акцију предузимљиви Срби из Загреба, који су иницирали стварање Одбора за збрињавање српске деце, затим угледни новосађани организују Одбор за смештање православне босанско-херцеговачке деце. Организација Српски добротвор из Сарајева издавало је лист под тим именом, организује упућивање

дечијих возова из Босне и Херцеговине. Акција је имала поред хуманог и национални карактер, организацију су преузели црквеношколски одбори, дабробосанска, зворничкотузланска, бихаћкобањалучка и херцеговачка митрополија. Стање глађу измученог становништва било је алармантно, пасиван однос власти, подстакао је приватну иницијативу и српску православну цркву. Власт је у Босни и Херцеговини од 1914. до 1917. забележила умирање преко 100.000 деце од глади до 10 година старости. Ангажована је од Друштва за заштиту деце мрежа повереника, која је радила на организованом прикупљању гладне деце, упућивању и прихватању деце у Војводини и Славонији. Упућивана специјалним возовима, смештена су гладна деца у приватне куће, манастире, домове и интернате. Бригу о смештају у Јужној Угарској водили су највише пожртвовани учитељи и свештеници. Приспело је у време рата у Војводину неколико хиљада деце, извршена је тако „дечија колонизација“ која ће бити претходница следеће две колонизације Срба, после два светска рата. Она је одражавала све аспекте манифестације националне свести. Може се утврдити да су глад и рат пресудни фактори, мотиви прво сеобе, затим колонизације Срба у Војводини. Захваљујући приватној иницијативи, акцији широких размера, спаса ради, одведено је у Хрватску, Славонију и Војводину 12.270 деце из Босне и Херцеговине, како би се прехранили и спасли од смрти. Овај рад указује на готово годину тихог патриотског рада, Срба у Новом Саду, у периоду 1917-1918. док новембра 1918. Средишњи одбор није прерастао у Народни одбор, који ће припремити терен за уједињење Срба у Војводини са Краљевином Србијом. Ови догађаји одраз су ратне тежње српског добровољачког покрета, и покрета гладних из Босне и Херцеговине.